

دانشگاه لرستان

مفردهای زبانی و دستور زبان فارسی

دکتر سعید زهره‌وند

عضویت علمی دانشگاه لرستان

سرشناسه:

زهره‌وند، سعید، ۱۳۴۶-

عنوان و نام پدیدآور:

مقوله‌های زبانی و دستور زبان فارسی / سعید زهره‌وند

مشخصات نشر:

خرم‌آباد: دانشگاه لرستان، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری:

۳۲۰ ص: مصور، جدول، نمودار.

شابک:

978-600-6217-27-7

وضعیت فهرست نویسی:

فیا.

یادداشت:

کتابنامه.

موضوع:

فارسی، دستور، راهنمای آموزش (عالی)

رده بندی کرج:

Pir2626/39م۷ ۱۳۹۴

رده بندی دیویی:

۴۶۰/۷۶

شماره کتابشناسی ملی

۴۰۱۹۶۵۲

دانشگاه لرستان

شماره تماس: ۳۳۱۲۰۰۰ / ۳۳۱۲۰۱۰

نشانی: خرم‌آباد، کیلومتر ۵ جاده بروجرد، کمالوند، دانشگاه لرستان، انتشارات دانشگاه لرستان.

پایگاه اینترنتی: <http://www.lu.ac.ir>

عنوان کتاب.....
مؤلف..... مقوله‌های زبانی و دستور زبان فارسی
ویراستار..... دکتر سعید زهره‌وند
صفحه آرای و چاپ..... دکتر سید محسن حسینی مؤخر
طراح جلد..... انتشارات آبیژ
ناشر..... انتشارات دانشگاه لرستان
شمارگان.....
نوبت چاپ..... ۱۰۰۰ نسخه
قیمت..... اول، پاییز ۱۳۹۴
..... ۱۶۰۰۰ تومان

ISBN: 978-600-6217-27-2

پیشگفتار

زبان پدیده انسانی، دیرپاز و بنیادینی است که کمابیش با حیات اجتماعی آدمی آغاز شده و تا بقای نسل بشر ادامه خواهد داشت. زبان به سبب کاربرد عام و کارکردهای متنوع آن همواره مورد توجه دانشوران و صاحب نظران حوزه های مختلف، از فلسفه و ادبیات گرفته تا روان شناسی، جامعه شناسی و تاریخ و مانند آن، بوده و حایز اهمیت فراوان است. مطالعه و پژوهش در حوزه های گوناگون زبانی هم به هم سبب یکی از جمله شاخه های کهن دانش بشری به شمار می آید.

پژوهش های سنتی مربوط به زبان، کمابیش در دو بستر مستقل و بریده از هم تکوین یافته و اهداف متفاوتی را دنبال می کردند. این دو بستر عبارتند از: حوزه پژوهش های دینی-فلسفی و دیگری بستر دستور زبان که خود شامل صرف و نحو و مختصری درباره آواشناسی می شد. در مطالعات دینی-فلسفی زبان که به روش تراسی، ذهنی و کل گرایانه انجام می گرفته است، هدف عمده، جلوگیری از خطا و لغزش فکری و اصولاً به غایت معنای مقصود است. در بستر دستور زبان هم، با همان روش های دانش سنتی، نهال فلسفه و فلسفه پژوهشگران، دست یابی به قواعدی بنیادین برای زبان بوده است تا هم از خطای در گفتار و نوشتار جلوگیری شود و هم اسبابی برای آموزش زبان فراهم آورند.

زبان شناسی جدید، با تکیه بر روش های علمی، عینی و تجربی توانست بزودی بر گستره پژوهش های زبانی و دقت و عمق بخشی به موضوعات پژوهشی آن، بیفزاید. و زبان شناسی را تا حد یکی از دانش های پایه و مادر، ارتقا دهد. از جمله ویژگی های این رویکرد دیدگاه جامع نگری و توجه به پیوند میان شاخه های مختلف زبان شناسی است تا جایی که امروزه کمتر زبان شناسی است که در پژوهش های تخصصی خود، از پیوستگی میان مقوله های زبانی غافل باشد یا ضرورت جامع نگری در حوزه های زبان شناسی را دریابد. حتی زبان شناسانی که در بررسی های تخصصی خود به حد و مرزهای جزئی نگرانه تجربی وفاداراند نیز منکر پیوند ندموار میان حوزه های مختلف زبان شناسی نیستند. اگر ساختارگرایان تنها به عناصر روساختی در زبان توجه ویژه نشان می دهند و از غور در معنا پرهیز می کنند، به سبب بی توجهی به معنا و بی ارزش یا حتی بی ارتباط دانستن آن با موضوع پژوهش زبانی نیست. بلکه به اذعان همه صاحب نظران این مکتب، بررسی معنا مجانی وسیع تر و

دقتی افزون‌تر را طلب می‌کند. به طوری که این مجال و دقت به مرور در زبان‌شناسی گشتاری و شناختی پدید آمد و پیوند میان حوزه‌های واژگانی، نحوی و معنایی به نحو آشکارتری مورد تأکید و بررسی قرار گرفت.

مخاطبان ما در این کتاب، دانشجویان رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی و همه علاقه‌مندانی هستند که نه با حوزه‌های بسیار تخصصی و متنوع دانش زبان‌شناسی آشنایی کامل داشته و با مسایل و مباحث آن مانوس‌اند و نه می‌توانند خود را بی‌نیاز از آشنایی با این قبیل موضوعات بدانند. تجربه نشان داده است که متأسفانه دانشجویان و بلکه بسیاری از دانش‌آموختگان زبان و ادبیات فارسی یا کاملاً با دیگر مقوله‌های زبان غیر از دستور زبان (صرف و نحو) بیگانه‌اند یا در صورت علاقه‌مندی، به سبب زبان ترجمه‌وار و شکل تک‌آمیخته تخصصی عرضه مطالب در منابع موجود، قادر به بهره‌گیری و پیوند دادن آن با دستور زبانی که می‌آموختند نیستند؛ به ویژه که هنوز هم در بسیاری از دانشگاه‌ها مواد درسی دستور زبان فارسی را منابعی از بساط سنوهای سنتی تشکیل می‌دهند. از این رو، نگارش و تألیف کتابی که بتواند این گسست علمی را تبیین کند و به عنوان کتابی درسی جامعیت طرح بسیاری از مقوله‌های زبانی را در کلاس داشته‌باشد، اجتناب‌ناپذیر بلکه بایسته است.

کتاب حاضر به طور کلی از دو بخش اصلی تشکیل شده است: بخش نخست، شامل فصل اول و دوم می‌شود که به مباحث کلی، تعاریف، و مقوله‌های مختلف زبان اختصاص دارد. بخش دوم هم‌بنابر سنت دستورنویسی به دو مقوله زبانی دیگر، یعنی علم صرف (و صرفی) و علم نحو (ساختاری) می‌پردازد. در فصل اول به تعریف زبان، ویژگی‌های ذاتی، کارکردهای مختلف، اقسام و گونه‌های مختلف زبان پرداخته‌ایم. در فصل اول به مناسبت بحث از تعریف «دستور زبان» و دستورنویسی، سیوها و مکاتب مختلف دستوری و زبان‌شناختی را به اجمال معرفی کرده‌ایم تا شمایی کلی از نقاط اشتراک و تفاوت‌های آنها را ترسیم کنیم. در فصل دوم کوشیده‌ایم به اجمال تصویری روشن از موضوعات و مسایل چند مقوله زبانی مهم مانند آواشناسی، واج‌شناسی، مقوله‌های زیر زنجیری، و معنی‌شناسی به دست دهیم. اساس کار در این بخش، بر ورود تخصصی و همه‌جانبه نیست، بلکه ما بنا بر نیاز فوری مخاطبانمان و به اقتضای «ما لایدرک کله لایترک کله» کوشیده‌ایم به اختصار و اولویت بندی، مهم‌ترین و کاربردی‌ترین مسایل را در هر حوزه طرح کنیم. با این همه، نگارنده در هر فرصتی خوانندگان عزیز خود را برای بهره‌مندی بیشتر و وقوف بر جزئیات افزون‌تر، به منابع اصلی و تخصصی در هر باب ارجاع داده است و یادآور شده آنچه در این کتاب مجال طرح یافته نمونه وار و بر سبیل اختصار است.

شیوه ما در بخش دوم کتاب که به دو مقوله واژگانی و نحو اختصاص دارد، مبتنی بر چارچوب‌هایی کاربردی است و کمابیش از شیوه مطالعه مهم‌ترین مکاتب زبان‌شناسی مانند ساخت‌گرایی، زایشی-گستاری، دستورشناختی و دستور وابستگی اخذ شده است. این بخش با فصلی در باب «جمله» به عنوان مهم‌ترین واحد ساختمانی زبان، آغاز می‌شود و پس از آن در فصولی جداگانه از گروه‌های فعلی، اسمی، وصفی، قیدی و حروف (اضافه و ربط) سخن به میان آمده است. در این بخش از کتاب، با آن که درباره مقوله واژگانی بسته و گریخته سخن گفته‌ایم، به دو دلیل مقوله «نحو» در مرکز توجه قرار گرفته است: نخست آن که تحلیل نحوی و آگاهی از ساختار انواع جمله‌ها در هر زبانی سیالیت و تنوع بیشتری دارد و با آن که به لحاظ نظری از الگوهای محدود و قواعد شناخته شده‌ای تبعیت می‌کنند، اما عملاً شناسایی و تحلیل آنها با دشواری‌ها و گاه لغزش‌هایی همراه است. دیگر آن که مقوله نحو یا ساختارهای نحوی در زبان‌شناسی جدید، مهم‌ترین بخش هر زبان را تشکیل می‌دهد، به خلاف دستور زبان‌های سنتی که بیش‌ترین توجه خود را صرف ویژگی‌های واژگانی در محور جانشینی می‌کردند. افزون بر این دو عامل، نباید از این واقعیت آموزشی نیز غافل بود که برای فراگیران دستور زبان، دشواری عمده هنگامی است که در دستور و توصف روابط ساختاری در جمله‌های واقعی و کاربردی اعم از جمله‌های ساده یا مرکب برمی‌آیند.

در پایان بایسته است از همه کسانی که در تکرین این کتاب به گونه‌ای سهم داشته و مشوق نگارنده بوده‌اند یا با راهنمایی‌ها و مساعدت‌های عالمانه و دلسوزانه در گرهی از کار گشوده و راهی نموده‌اند، قدردانی کنم. به ویژه از همسر دلسوز و شکیبای خود و فرزندان عزیزم که شرایطی مساعد برای کار علمی فراهم آوردند سپاسگزارم. از مسئولین محترم دانشگاه تهران، به خصوص، معاون و مدیر محترم پژوهشی آقایان دکتر فیضیان و دکتر قاسم صحرایی که با همکاری من ارائه خود مقدمات چاپ و نشر این اثر را فراهم آوردند، بی نهایت ممنونم. از دوست و همکار بسیر عزیزم جناب آقای دکتر سید محسن حسینی که با صبر و حوصله مثال زدنی، نسخه تایپ شده این کتاب را خواندند و با نکته سنجی‌های خود، مرا مرهون و مشمول محبت خود ساختند، سپاسی ویژه دارم.

د. سعید زهره‌وند

پاییز ۱۳۹۴

فهرست مطالب

۷..... پیشگفتار

بخش اول

۳..... فصل اول کلیات و تعاریف

۳..... ۱-۱ مقدمه

۴..... ۲-۱ تعریف زبان

۵..... ۲-۱-۱ تعریف زبان از دیدگاه زبان‌شناسان

۹..... ۳-۱ کارکردهای زبان

۱۱..... ۴-۱ گونه‌های زبان

۲۲..... ۵-۱ دستور زبان

۴۳..... فصل دوم. مقوله‌های زبانی

۴۳..... ۱-۲ مقوله‌آوایی و واجی

۶۴..... ۲-۲ مقوله‌واژگانی (صرف)

۷۵..... ۳-۲ مقوله نحوی

۷۶..... ۴-۲ مقوله‌های زیر زنجیره‌ای

۷۶..... ۱-۴-۲ درنگ

۷۷..... ۲-۴-۲ آهنگ

۸۰..... ۳-۴-۲ نواخت یا لحن

۸۰..... ۴-۴-۲ تکیه

۸۲..... ۵-۴-۲ طنین

۸۳..... ۵-۲ مقوله‌های زیر زنجیره‌ای (معناشناختی)

۸۳..... ۱-۵-۲ تعریف معناشناسی

۸۶..... ۲-۵-۲ حوزه‌های معنایی (دلالت مفهومی)

۱۱۴..... ۴-۵-۲ دلالت مصداقی

۱۱۷..... ۳-۴-۵-۲ نظریه‌های صدق

۱۲۱..... ۶-۲ تحول معنا

۱۲۱..... ۱-۶-۲ علل بیرونی در تحول معنا

۱۲۵.....	۲-۶-۲ علل درونی در تحول معنا
۱۲۸.....	۳-۶-۲ اقسام تحول معنایی

بخش دوم

۱۳۱.....	فصل سوم جمله و اقسام آن
۱۳۱.....	۱-۳ تعریف جمله
۱۳۱.....	۲-۳ اجزای جمله
۱۳۳.....	۳-۳ انواع جمله
۱۳۳.....	۱-۳-۲ الگوهای جمله در زبان فارسی
۱۴۳.....	۲-۳-۳ اربع جمله از لحاظ ساختمان
۱۴۷.....	۳-۳-۳ انواع جمله از لحاظ چگونگی نمایش
۱۵۱.....	۴-۳-۳ جمله از لحاظ کاربرد معنایی
۱۵۲.....	۵-۳-۳ انواع جمله از لحاظ سبب ایجاب

۱۵۵.....	فصل چهارم گروه فعلی
۱۵۵.....	۱-۴ تعریف فعل
۱۵۵.....	۲-۴ ویژگی های گروه فعلی
۱۵۵.....	۱-۲-۴ تصریف پذیری
۱۷۸.....	۲-۲-۴ وابسته پذیری
۱۹۶.....	۳-۲-۴ برقراری اسناد (اسناد دهی)

۲۰۳.....	فصل پنجم گروه اسمی
۲۰۳.....	۱-۵ تعریف گروه اسمی
۲۰۳.....	۱-۱-۵ وابسته پذیری
۲۲۵.....	۲-۵ توصیف گروه اسمی
۲۲۶.....	۱-۲-۵ نقش پذیری
۲۴۳.....	۳-۵ ساختمان گروه اسمی
۲۴۳.....	۱-۳-۵ اسم ساده یا بسیط
۲۴۳.....	۲-۳-۵ اسم غیر ساده
۲۴۵.....	۴-۵ ضمیر

۲۴۵	۱-۴-۵	نوع ضمیرها
۲۵۲	۲-۴-۵	آزاد یا وابسته بودن ضمیرها
۲۵۵	۳-۴-۵	کارکرد ضمیرها
۲۵۸	۴-۴-۵	نقش / معنای ضمیرها

فصل ششم گروه وصفی ۲۶۱

۲۶۱	۱-۶	تعریف صفت
۲۶۲	۲-۶	انواع صفت
۲۶۲	۱-۲-۶	انواع صفت به لحاظ مقوله دستوری
۲۶۲	۱-۲-۶	انواع صفت به لحاظ جایگاه
۲۶۹	۳-۲-۶	انواع صفت به لحاظ ساختمان

فصل هفتم گروه قیدی ۲۷۳

۲۷۳	۱-۷	تعریف قید
۲۷۳	۲-۷	انواع قید
۲۷۳	۱-۲-۷	انواع قید از لحاظ ویژگی صرفی
۲۷۵	۲-۲-۷	انواع قید به لحاظ ساختمان
۲۷۷	۳-۲-۷	انواع قید از لحاظ جایگاه
۲۷۹	۴-۲-۷	انواع قید از حیث مفهوم

فصل هشتم حرف و اقسام آن ۲۸۵

۲۸۵	۱-۸	تعریف حرف
۲۸۵	۲-۸	اقسام حروف
۲۸۵	۱-۲-۸	حرف ربط
۲۹۰	۲-۲-۸	حرف اضافه
۲۹۴	۳-۲-۸	حرف نشانه
۲۹۷	۳-۸	ساختمان جروف
۲۹۸	۲-۴-۸	حروف اضافه

فهرست منابع و مآخذ ۳۰۱